

ΚΕΛΤΙΚΟΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑ

Α'.

ΟΡΙΑ. ΓΕΝΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ. ΠΗΓΑΙ

1. **Όρια.** Λέγοντες Κελτικὸν λειτουργικὸν τύπον ἔννοοῦμεν κατὰ τὸν L. Gougaud¹ τὸν κρατήσαντα εἰς τὰς ἐκκλησίας τῶν Βρεταννικῶν νήσων καὶ τῆς ἠπείρου τῆς κατοικουμένης ὑπὸ τῶν Κελτῶν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῶν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν μέχρι τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἀπέβαλον τὰ προσιδιάζοντα εἰς τοὺς χριστιανούς τούτους ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ καὶ ἀφωμοικώθησαν λειτουργικῶς πρὸς τοὺς λοιπούς τῆς Δύσεως χριστιανούς. Ἡ γεωγραφικὴ λοιπὸν ζώνη, εἰς τὴν ὁποίαν ἴσχυσεν ὁ τύπος οὗτος, περιλαμβάνει εἰς τὰς Βρεταννικὰς νήσους τὴν Κορνουάλλην, τὴν χώραν τῶν Γάλλων, τὴν Ἰρλανδίαν καὶ τὴν Σκωτίαν, εἰς δὲ τὴν ἠπειρωτικὴν χώραν τὴν Βρετάνην (Bretagne armoricaine), εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Gougaud δὲν περιλαμβάνει τὴν Γαλικίαν τῶν Βρετῶνων, τῆς ὁποίας ἡ λειτουργικὴ πρᾶξις δὲν εἶναι ἐπαρκῶς γνωστὴ. Ὁ Steuart² περιλαμβάνει ἀκόμη καὶ τὴν Οὐαλίαν, πρὸ δὲ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Ρωμαϊκοῦ τύπου εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου τοῦ Canterbury καὶ τὴν Ἀγγλίαν εἰς τὰς χώρας τοῦ λειτουργικοῦ τούτου τύπου. Καὶ εἰς μὲν τὴν ἠπειρωτικὴν χώραν τὴν ὑπὸ τῶν Κελτῶν κατοικουμένην ἴσχυσεν ὁ τύπος οὗτος κατὰ τὸν Steuart μέχρι τοῦ ἔτους 817, εἰς δὲ τὴν Σκωτίαν μέχρι καὶ τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος, ὅποτε ἡ βασίλισσα Μαργαρίτα εἰσήγαγε τὸν ρωμαϊκὸν τύπον, καὶ εἰς τὴν Ἰρλανδίαν μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος, ὅποτε ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ ρωμαϊκοῦ τύπου, εἰσαχθέντος ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου καὶ ληγάτου τοῦ πάπα Gilbert.

2. **Γενικὸς χαρακτηρισμὸς.** Οἱ ἐν τῇ πράξει ἀκολουθήσαντες τὸν τύπον τοῦτον καὶ πρὸς αὐτὸν συμμορφωθέντες ἦσαν πρὸ παντὸς οἱ μοναχοὶ τῶν χωρῶν τούτων κατὰ τὸν Jungmann³, ὅτινες εὗρισκοντο ἐν συνεχεῖ πορείᾳ περιδεύοντες ἀνὰ πάσας τὰς χώρας. Τὰ δὲ λειτουργικὰ βιβλία, τὰ εἰς ἡμᾶς περισωθέντα, ὀλίγα σχετικῶς, διατηροῦσι τὸν χαρακτῆρα τοῦ περιδεύοντος τούτου μοναχισμοῦ, καὶ ἡ Κελτικὴ λειτουργία, τὴν ὁποίαν μᾶς γνωρίζει ἰδίᾳ

1. Celtiques (Liturgies) ἐν D. A. Chr. et de Liturgie τόμ. II στήλ. 2969.

2. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 31.

3. Μνημ. ἔργ. I σελ. 74.

τὸ Missale τοῦ Stowe, ἀποτελεῖ σύνθεσιν συγκειμένην ἀπὸ διάφορα ξένα στοιχεῖα, Γαλλικανικά, Ρωμαϊκά, Μοζαραβικά, ἀκόμη δὲ καὶ Ἀνατολικά. Καθ' ἃ δὲ παρατηρεῖ καὶ ὁ H. Leclercq⁴, Κελτική λειτουργία, ὑφ' ἣν ἔννοιαν ὀμιλοῦμεν περὶ λειτουργίας Ρωμαϊκῆς ἢ Μοζαραβικῆς ἢ Γαλλικανικῆς, δὲν ὑφίσταται, διότι συνήθειαι καὶ ἔθιμα ἰδιάζοντα, εὐχαὶ ὁσαυδήποτε καὶ οἰαυδήποτε τελεταί, ἐφ' ὅσον ἀποτελοῦσι στοιχεῖα δεδανεισμένα ἔνθεν κἀκεῖθεν δὲν ἐξαρκοῦσι νὰ σχηματίσωσι πρωτότυπον λειτουργίαν. Ἐντεῦθεν κατὰ τὸν Leclercq δὲν ὑπάρχει μία, ἀλλὰ πολλαὶ λειτουργίαι, ἰσχύσασαι ἄλλαι μὲν εἰς τὴν Ἰρλανδίαν, ἕτεραι εἰς τὰς Βρεταννικὰς νήσους καὶ ἄλλαι εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν ἡπειρον, ἀποτελοῦσαι μεῖγμα τελετῶν καὶ εὐχῶν δεδανεισμένων εἴτε ἐκ τῶν Γαλλικανικῶν ἐκκλησιῶν, εἴτε ἐκ τῆς Ρώμης, εἴτε ἐκ τῆς Ἰσπανίας, εἴτε καὶ ἐκ τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ ἀκαταπόνητοι περιοδευταὶ Κέλται καὶ Ἰρλανδοὶ μοναχοὶ δὲν ἐδυσκολεύοντο νὰ υἱοθετῶσι τὰς ἀρεσκούσας εἰς αὐτοὺς τελετὰς καὶ ἔθιμα καὶ ἄλλους τύπους, ἐξ ὅσων ἴσχυον εἰς τὰς διαφόρους χώρας, τὰς ὁποίας ἐπεσκέπτοντο, χωρὶς νὰ φροντίζωσι πολὺ, ὅπως προσαρμώσωσι καὶ ἀφομοιώσωσι ταῦτα πρὸς τὸν πάτριον λειτουργικὸν τύπον, ἀλλ' οὐχὶ σπανίως ἐξεφύλιζον τούτους. Ὁ ἅγιος Πατρίκιος, λέγει ὁ Leclercq, καὶ οἱ συνοδεύοντες αὐτόν, καθὼς καὶ οἱ πρῶτοι διάδοχοι τούτων, οἱ συναποτελέσαντες τὴν πρώτην μοναχικὴν ἀδελφότητα τῆς Ἰρλανδίας, τὴν ἀκμάσασαν μέχρι τοῦ ἔτους 544 εἶχον ἓνα καὶ μόνον τρόπον τοῦ τελεῖν τὴν λειτουργίαν. Ἡ δευτέρα ὅμως μοναχικὴ ἀδελφότης, ἣς ἠγοῦντο οἱ Βρετῶνοι μοναχοὶ Δαβίδ, Γίλδας καὶ Καδῶκ (544-598), εἰσήγαγεν ἄλλην λειτουργίαν, διάφορον τῆς τοῦ ἁγίου Πατρίκιου. Ἀκριβέστερον λοιπὸν θὰ ἦτο καὶ κατὰ τὸν Gougaud⁵ ἐὰν ὀμιλοῦμεν περὶ Κελτικῶν λειτουργιῶν, διότι οἱ εἰς τὰς μνημονευθείσας χώρας κατοικοῦντες χριστιανοί, ἐκτὸς τῶν ὑπὸ τῶν περιοδεούντων μοναχῶν εἰσαγομένων εἰς τὴν λατρείαν νέων στοιχείων, ὑπέστησαν καὶ ἄλλας ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις, ἐξειλίχθησαν δὲ κεχωρισμένως ἀλλήλων, καὶ υἱοθέτησαν κατὰ χρόνους διαφόρους οἱ μὲν ἀπὸ τῶν δὲ τὴν Ρωμαϊκὴν χρονολογίαν τοῦ Πάσχα καὶ τὴν Ρωμαϊκὴν κουράν. Εἶναι ἐν τούτοις γεγονός, ὅτι περισσότερο πεπληροφορημένοι εἴμεθα περὶ τοῦ Ἰρλανδικοῦ τύπου, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνεγνωρίσθη καὶ γενικώτερός τις χαρακτήρ, χάρις εἰς τὸν ὁποῖον δυνάμεθα νὰ ὀμιλῶμεν περὶ αὐτοῦ καὶ ὡς Κελτικοῦ τύπου, χωρὶς νὰ λησμονῆται, ὅτι οὐχὶ ἄνευ λόγου ὁ Duchesne εἰς τὸ μνημονευόμενον ἔργον αὐτοῦ⁶ περιέλαβε τὰ Ἰρλανδικὰ καὶ τὰ ἐκ τῶν Βρεταννικῶν νήσων προερχόμενα λειτουργικὰ χειρόγραφα εἰς τὰ Γαλλικανικὰ λειτουργικὰ βιβλία, τῶν ὁποίων καὶ κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Gougaud⁷ δὲν εἶναι ταῦτα παρὰ ποικιλία τις.

4. Ἐν ἄρθρῳ Messe ἐν D.A.C.L. τόμ. XI στήλ. 69.

5. Ἐνθ' ἄνωτ. στήλ. 2970.

6. Ἐν σελ. 148-150.

7. Ἐνθ' ἄνωτ. στήλ. 2971.

3. **Πηγαί.** α) Τὸ Missale Bobbiense, περὶ οὗ εἶπομεν ἱκανὰ ἐν τοῖς πρόσθεν. Τοῦτο μόνον προσθέτομεν ἐνταῦθα, ὅτι, καίτοι κατὰ τὸν Gougaud δὲν ἔχει ἀποδειχθῆ ἀκόμη ἡ Ἰρλανδικὴ προέλευσις αὐτοῦ, θὰ ἦτο ὑπερβολικὸν νὰ ἀρνηθῆ τις, ὅτι ἐν τινι μέτρῳ τὸ βιβλίον τοῦτο ὑπέστη τὴν Ἰρλανδικὴν ἐπίδρασιν. β) Τὸ Missale τοῦ Stowe, ἀποκληθὲν οὕτως ἀπὸ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ δουκὸς τοῦ Buckingham ἐν τῷ πύργῳ τοῦ Stowe, ὅπου τὸ πρῶτον ἀπετέθη. Ἦδη εὑρηται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς βασιλικῆς Ἀκαδημίας τῆς Ἰρλανδίας, ἐν Δουβλίῳ. Ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τῆς δρυϊνῆς θήκης αὐτοῦ, προέρχεται ἐκ μοναχικῆς τιнос ἐκκλησίας τοῦ ἐν τῇ δυτικῇ Ἰρλανδίᾳ Munster, διακρίνονται δ' ἐν αὐτῷ δύο γραφαί, ἐπὶ πλεόν δὲ καὶ ἡ χεὶρ διορθωτοῦ τινος, Moelcaich ὀνόματι. Εἰς τὸν Moelcaich τοῦτον, τοῦ ὁποῦ τοῦ ὄνομα ἀπαντᾷ συχνάκις ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰρλανδίᾳ, ἀνήκουσι κατὰ μέγα μέρος καὶ αἱ λειτουργικαὶ διατάξεις (rubriques), αἱ ἐν τῷ Missale τούτῳ περιεχόμενα⁸. Περὶ τῆς χρονολογίας, εἰς ἣν ἀνάγεται τὸ χειρόγραφον τοῦτο, διάφοροι ἐξηγέθησαν γινῶμαι. Κατὰ τὸν Duchesne⁹ τὰ λατινικὰ κείμενα αὐτοῦ εἶναι ἐν μέρει μὲν τοῦ ὀγδόου, ἐν μέρει δὲ τοῦ δεκάτου αἰῶνος. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Warren¹⁰ καὶ περιέχει ἐν συνεχείᾳ τοῦ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγελίου τάξιν τῆς λειτουργίας, εἶτα τὰς εὐχὰς τριῶν εἰδικῶν λειτουργιῶν, τάξιν τοῦ Βαπτίσματος καὶ τάξιν ad infirmum visitandum, τέλος δὲ πραγματείαν περὶ τῶν τελετῶν τῆς λειτουργίας εἰς τὴν Ἰρλανδικὴν γλῶσσαν ταύτην. Ἐν τῇ λειτουργίᾳ ἔχομεν τὸν συνήθη ρωμαϊκὸν κανόνα, μετὰ τινων παρεμβολῶν εἴτε ὑπὸ τῆς μιᾶς, εἴτε ὑπὸ τῆς ἄλλης χειρός. Μία ἐκ τῶν περιεργότερων κατὰ τὸν Duchesne παρεμβολῶν τούτων εἶναι ἡ εἰς τὸ Memento τῶν θεοῶτων, ἐνθα ἀναγινώσκεται ὀλόκληρος σειρὰ δικαίων ἀπὸ τοῦ Ἄβελ μέχρι τῶν Ἰρλανδῶν ἁγίων τοῦ ἔκτου αἰῶνος. Μεταξὺ τούτων ὑπάρχουσι καὶ τὰ ὀνόματα τοῦ πάπα Γρηγορίου καὶ τῶν τριῶν πρώτων διαδόχων τοῦ Αὐγουστίνου τοῦ Cantorbery, ἦτοι τῶν Λαυρεντίου, Μελλίτου καὶ Ἰούστου, ὅστις ἀπέθανε τῷ 627 καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ὁ τελευταῖος τῶν ἐν τῇ σειρᾷ ταύτῃ μνημονευμένων. Κατὰ τὸν Dix¹¹ τὸ Missale τοῦ Stowe ἀντεγράφη μὲν περὶ τὸ 800, ἀλλ' ἀπὸ παλαιότερου τινὸς Ἰρλαντικοῦ χειρογράφου, γραφέντος οὐχὶ βραδύτερον τοῦ 650, ἴσως δὲ καὶ ἐνωρίτερον. Ἐντεῦθεν τὰ κοινὰ στοιχεῖα, τὰ ἀπαντῶντα εἰς τὰ δύο Missale τοῦ Bobbio καὶ τοῦ Stowe, παρουσιάζουσιν εἰς ἡμᾶς τὸν Ἰρλανδικὸν λειτουργικὸν τύπον, ὡς εἶχεν οὗτος εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος.

γ) Κώδιξ τοῦ ἁγίου Gall 1395 περιέχων διάφορα λειτουργικὰ κείμενα γραφῆς Ἰρλανδικῆς τοῦ ὀγδόου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐνάτου αἰῶνος καὶ ὁ τούτου

8. Gougaud ἐνθ' ἄνωτ. στήλ. 2973 καὶ ἐξῆς.

9. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 148.

10. The Liturgy and ritual of the Celtic church Oxford 1881,

11. Μν. ἔργ. σελ. 468,

σπουδαιότερος κώδιξ 1394, αποτελών τμήμα τοῦ Ἴρλανδικοῦ Εὐχολογίου, γραφέντος, ὡς ὑποτίθεται, τὸν ἕνατον αἰῶνα. Ἡ μνεία τοῦ ἁγίου Πατρικίου εἰς τὸν ἐμβολισμόν τῆς Κυριακῆς προσευχῆς, εἶναι κατὰ τὸν Gougaud¹² ἐνδιαφέρουσα ἔχουσα ἐν μεταφράσει ὡς ἐξῆς: «καὶ πρεσβευόντων (intercedentibus) ὑπὲρ ἡμῶν τῶν μακαρίων ἀποστόλων σου Πέτρου καὶ Παύλου καὶ τοῦ ἐπισκόπου Πατρικίου δὸς ἕλεως τὴν σὴν εἰρήνην». Ἡ αὐτὴ μνεία ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῷ Missale τοῦ Stowe κατὰ τὸ αὐτὸ σημεῖον τοῦ Ἐμβολισμοῦ.

δ) Rituale τοῦ Dimma, τοῦ ἐνάτου αἰῶνος εὐαγγελιάριον, ἀποκείμενον ἐν τῷ Trinity College τοῦ Δουβλίνου καὶ τὸ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Cambridge ἀποτεθειμένον Rituale τοῦ Deer τοῦ δεκάτου αἰῶνος, ἐκ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Deer τῆς Σκωτίας προερχόμενον καὶ περιέχον ἐκτὸς τοῦ Εὐαγγελιαρίου καὶ Ordo de communione infirmorum.

ε) Τὸ ἀντιφωνάριον τοῦ Bangor διασωζόμενον ἤδη εἰς τὴν Ἀμβροσιανὴν βιβλιοθήκην καὶ χρονολογούμενον μεταξὺ τοῦ 680-691, ὡς συνάγεται ἐκ τεμαχίου τινὸς τοῦ τέλους αὐτοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον ἀριθμοῦνται οἱ ἡγούμενοι τῆς μονῆς Bangor, τῆς κομητείας τοῦ Down ἐν Ἴρλανδίᾳ, ἀπὸ τοῦ ιδρυτοῦ αὐτῆς Comgill μέχρι τοῦ ἐν ζωῇ τότε ἡγουμένου Cronan, τοῦ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 680-691 ἡγουμενεύσαντος¹³. Περιέχει τοῦτο ἐξ ὧδᾶς, δώδεκα ὕμνους, ἐξήκοντα καὶ ἑννέα εὐχὰς (collectiones) διὰ διαφόρους περιστάσεις, ἐβδομήκοντα ἀντίφωνα ἢ ἐπωδᾶς μετὰ τῶν στίχων αὐτῶν, τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως καὶ τὴν Κυριακὴν προσευχὴν¹⁴. Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Muratori καὶ εἶτα ὑπὸ τοῦ Migne¹⁵, χαρακτηρίζεται δὲ ὑπὸ τοῦ Duchesne ὡς βιβλίον καθαρῶς Ἴρλανδικόν, ἀπηλλαγμένον ἀπολύτως παντὸς ἔχρους ρωμαϊκῆς ἐπιδράσεως.

ς) Τὸ Lectionarium τῆς Luxeuil, περὶ οὗ εἴπομεν ἱκανὰ ἐν τοῖς πρόσθεν, τάσσεται ὑπὸ τοῦ Jungmann¹⁶ εἰς τὰ Κελτοῖρλανδικὰ λειτουργικὰ βιβλία.

Ταῦτα εἶναι τὰ σπουδαιότερα ἐκ τῶν βιβλίων τοῦ Κελτικοῦ λειτουργικοῦ τύπου. Ἀκριβῆ κατάλογον μετὰ περιγραφῆς τούτων παρέχει ὁ Gougaud ἐν τῷ μνημονευμένῳ ἄρθρῳ αὐτοῦ¹⁷.

12. Ἐνθ' ἄνωτ. στήλ. 2972.

13. Duchesne ἐνθ' ἄν. σελ. 149.

14. Gougaud ἐνθ' ἄνωτ. στήλ. 2979.

15. Εἰς τὰ Anecdota bibl. Ambrosianae τόμ. IV σελ. 121 καὶ M. L. 72, 582.

16. Μν. ἔργ. III σελ. 408.

17. Στήλ. 2971-2988.

Β΄.

ΑΡΧΑΙ ΤΟΥ ΚΕΛΤΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ

1. Κατὰ τὸν Gougaud¹ πρόσωπα μεγάλου κύρους, ἦτοι ἐξέχων τις ἐπίσκοπος, μέγας τις ἱεραπόστολος, θὰ ἠδύνατο νὰ παρειαγάγωσι ξένας τινὰς καὶ εἰς ἄλλας ἐκκλησίας κρατούσας τελετὰς εἰς τὴν ἤδη ἐν Ἰρλανδίᾳ ἰσχύουσαν λειτουργικὴν πρᾶξιν, δευτερεύοντα δὲ καὶ λεπτομερειακὰ λειτουργικὰ ἔθιμα ἦτο δυνατόν νὰ εἰσδύσωσι καὶ διὰ τῆς συνήθους ἐπικοινωνίας ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν, καθὼς καὶ διὰ τῆς διαδόσεως χειρογράφων. Πάντως ἕμως πρὸς ἀντικατάστασιν προϋπαρχούσης λειτουργίας διὰ νέας τοιαύτης ἀπτηεῖτο ἡ ἐπιβολὴ προσώπου ἐκκλησιαστικοῦ μεγάλης αὐθεντίας, περιβαλλομένου ὑπὸ οὐχὶ συνήθους αἴγλης καὶ διακρινομένου διὰ τὴν θεολογικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν αὐτοῦ μόρφωσιν. Ἐξ ὧσων δὲ γνωρίζομεν ἐκ τῶν πενιχρῶν πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας αἱ σπανίζουσαι Ἰρλανδικαὶ ἱστορικαὶ πηγαὶ παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς, οἱ εἰς τοὺς ἁγίους καταριθμηθέντες ὑπὸ τῶν Γαλλικανικῶν ἐκκλησιῶν Βιτρίκιος ἐπίσκοπος τῆς Ρουένης περὶ τὸ 396 καὶ Γερμανὸς τῆς Auxerre κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα διέβησαν τὴν Μάγχην πρὸς ἀποκατάστασιν μὲν τῆς εἰρήνης ὁ πρῶτος, τῆς ὀρθοδοξίας δὲ ὁ ἕτερος εἰς τὴν Βρεταννικὴν νῆσον. Ὁ δεῦτερος μάλιστα ἐκ τούτων ἐπανειλημμένως ἦλθεν εἰς τὴν νῆσον ταύτην καὶ κατὰ τὸν Βέδαν² ἤσκησε μεγάλην ἐπίδρασιν κατὰ τὴν ἐν αὐτῇ διαμονὴν του. Κατὰ πληροφορίας δὲ τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος ὁ Γερμανὸς ἦλθε κατὰ τὴν διαμονὴν του ταύτην καὶ εἰς σχέσιν πρὸς τὸν ἅγιον Πατρίκιον, ὁ ὁποῖος ἦτο συνεχιστὴς τοῦ ἱεραποστολικοῦ ἔργου τοῦ πρώτου ἐπισκόπου τῆς Ἰρλανδίας Παλλαδίου (431), τοῦ ἀποσταλέντος ὑπὸ τοῦ πάπα Κελεστίνου, ἀλλ' ἐπὶ βραχὺ χρόνου διάστημα δράσαντος. Φαίνεται δέ, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Πατρίκιος ἐκ Ρώμης ἔλαβε τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ. Ἐξ ἄλλου καὶ ὁ Βρετῶνος Νινιανός, ὁ εὐαγγελισάμενος τοὺς Πίκτας, πρὶν ἢ ἔλθῃ εἰς αὐτοὺς ἐδιδάχθη ἐν Ρώμῃ καὶ ὅτε διήρχετο ἐκ Τουρώνης ἦλθεν εἰς ἐπαφὰς μετὰ τοῦ ἐκεῖ ἐπισκόπου ἁγίου Μαρτίνου.

2. Ὡς ἤδη εἶπομεν, ἡ πρώτη λειτουργία τῆς Ἰρλανδίας εἰσήχθη ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πατρίκιου καὶ τῶν ἀποτελεσάντων μετ' αὐτοῦ τὴν πρώτην μονακὴν ἀδελφότητα. Περὶ τοῦ ὁποῖα τις ἕμως ἦτο αὕτη, στεροῦμεθα δυστυχῶς πληροφοριῶν. Φαίνεται ἐν τούτοις, ὅτι οὗτος εἰσήγαγε τὴν χρῆσιν τοῦ ἀνατολικοῦ Κύριε ἔλεησον, περὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἐν Vaison σύνοδος τοῦ 529 ποιεῖται λόγον, ὡς προσφάτως εἰσαχθέντος καὶ ἐν Ρώμῃ. Νέα τις λειτουργία εἰσήχθη εἰς

1. Αὐτόθ. στήλ. 2989.

2. Hist. eccles. I, 17. M. L. 95, 45-47.

Ἰρλανθίαν, ὡς εἶπομεν, ὑπὸ τριῶν Βρετάνων ἀγίων, τοῦ Δαβίδ († περὶ τὸ 601), τοῦ Γίλδα († περὶ τὸ 570) καὶ τοῦ Καδῶκ († περὶ τὸ 570). Πολλοὶ μοναχοὶ καὶ κληρικοὶ Ἰρλανδοὶ εἶχον μεταβῆ παρὰ τῷ Δαβίδ, οἱ δὲ Γίλδα καὶ Καδῶκ διέβησαν καὶ εἰς Ἰρλανθίαν. Ἐπὶ πλέον ἀπὸ τοῦ πέμπτου αἰῶνος καὶ μετέπειτα αἱ μεταξὺ τῶν Γαλλικανικῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῆς Ἰρλανθίας ἐπικοινωνίαι κατέστησαν πυκναί. Ἐξ ἑτέρου ἀπόσπασμά τι ἀνακριβῶς ἐπιγραφόμενον ὡς τοῦ Γίλδα, ἀναγόμενον δὲ πιθανῶς εἰς τὸν ἔβδομον αἰῶνα, μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι ἡ λειτουργικὴ πράξις τῆς Ρώμης δὲν εὑρισκεν εὐμενεῖς διαθέσεις εἰς τὴν Ἰρλανθίαν³. Ὡς δὲ πάλιν ἐμφαίνεται ἐξ ἐπιστολῆς Γρηγορίου τοῦ μεγάλου πρὸς τὸν Αὐγουστίνον τοῦ Cantorbery, ἡ λειτουργικὴ πράξις τῶν Βρετάνων ἦτο κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα λίαν διάφορος τῆς Ρωμαϊκῆς. Πιθανώτατα ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ἑβδομοῦ αἰῶνος, ὅτε ἡ νότιος Ἰρλανθία ἐδέχθη τὴν ρωμαϊκὴν ἡμερομηνίαν τοῦ Πάσχα ἤρχισεν ἡ Ἰρλανθικὴ λειτουργία νὰ δέχεται τὰς ρωμαϊκὰς ἐπιδράσεις. Τὸ ἀντιφωνάριον τοῦ Bangor, ὅπερ συνεγράφη εἰς τὸ τέλος τοῦ ἑβδομοῦ αἰῶνος, εἶναι ἀκόμη, ὡς εἶπομεν, καθαρῶς Γαλλικανικόν.

3. Ἐκ τοῦ βιβλίου τούτου καὶ ἐκ τῶν ἀπὸ τοῦ πέμπτου αἰῶνος πυκνῶν ἐπικοινωνιῶν τῆς Ἰρλανθίας μετὰ τῶν Γαλλικανικῶν ἐκκλησιῶν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν, ὅτι ὁ Κελτικὸς τύπος παρὰ τινὰ δάνεια αὐτοῦ ἐκ τοῦ Μοζαραβικοῦ ἦτο περισσότερο συγγενὴς πρὸς τὸν Γαλλικανικὸν τύπον. Καθ' ἃ μάλιστα ἀναφέρει ὁ Dix⁴, ὁ ἀπὸ Ρώμης ἀποσταλεὶς ὡς ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Cantorbery Αὐγουστίνος εὔρεν ἐκεῖ ἐν ἔτει 596 μικρὰν τινὰ Βουργούνδειον ἱεραποστολὴν χρησιμοποιοῦσαν τὸν Γαλλικανικὸν τύπον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Αὐγουστίνος ἐχειροτονήθη εἰς ἐπίσκοπον ὑπὸ τοῦ Αἰθερίου ἐπισκόπου Ἀρελάτης. Βεβαίως ὁ Κελτικὸς τύπος ἀνεπτύχθη, ὡς εἶπομεν καὶ ἐν τοῖς πρόσθεν, καὶ διὰ προσλήψεως δανείων ἐκ διαφόρων τύπων, καὶ ἐκ τοῦ Ρωμαϊκοῦ καὶ ἐκ τοῦ Μοζαραβικοῦ καὶ ἐκ τῶν Ἀνατολικῶν λειτουργιῶν. Ὁ περισσότερο ὅμως ἐπιδράσας ἐπ' αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ Γαλλικανικὸς τύπος.

3. Britones toti mundo contrarii, moribus Romanis inimici, non solum in missa, sed in tonsura etiam» (Παρά Gougaud ἐν' ἀν. στήλ. 2992).

4. Mn. ἐργ. σελ. 576.

Γ'.
ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΚΕΛΤΙΚΗ

Ἡ λειτουργία κατὰ τὰς Βρετωνικὰς διαλέκτους ἐκαλεῖτο *oifrend*, *offeren* καὶ ἡ τέλεσις αὐτῆς ἐξεφράζετο διὰ διαφόρων ὄρων, οἳοι *offerre*, *offerre sacrificium*, *sacra offerre*, *Christi corpus conficere*, *sacrae oblationis mysteria ministrare*, *sacra Eucharistiae mysteria conficere* κ.λ.π.¹. Ἐπὶ τῇ βάσει κυρίως τοῦ *Missale* τοῦ *Stowe* ἡ διάρθρωσις τῆς Ἱρλανδικῆς λειτουργίας εἶχεν ὡς ἔπεται:

α) Προπαρασκευὴ τοῦ λειτουργοῦ πρὸς λειτουργίαν:

Προτάσσετο 1) Ἐξομολόγησις τῶν ἁμαρτιῶν ἀπαγγελλομένης εὐχῆς, τῆς ὁποίας ἡ πρώτη φράσις ἦτο: Ἐμάρτομεν, Κύριε, ἡμάρτομεν» (*Peccavimus, domine, peccavimus*).

2) Ἐπηκολούθει λιτανευτικὴ ἐπίκλησις τῶν ἁγίων, ἀρκούντως ἐκτενῆς, διότι ἀρχικῶς ἀπετελεῖτο ἐκ δέκα καὶ τριῶν ἐπικλήσεων, εἰς τὰς ὁποίας ὁ *Moelcaich* προσέθεσε τριάκοντα δύο ἀκόμη ὀνόματα ἁγίων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ εἴκοσι καὶ ἕξ εἶναι Κελτικά. Καὶ εἰς τὸν κώδικα τοῦ ἁγίου *Gall* 1395, ἀναφέρεται τοιαύτη ἐξομολόγησις λειτουργικὴ καὶ λιτανεῖα ἐκ δέκα καὶ ἑπτὰ ὀνομάτων, μετὰ τῆς τυπικῆς διατάξεως, ὅτι ἡ ἐξομολόγησις καὶ ἡ λιτανεῖα ἀπαγγέλλονται ὑπὸ τοῦ ἱερέως γονυκλιτῶς πρὸ τοῦ θυσιαστηρίου (*«flexis genibus coram altare»*).

3) Τῇ λιτανεῖα ἐπηκολούθει ἡ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν *Oratio Ambrosii*, ἡ ἀρχομένη διὰ τῆς φράσεως: «Πρὸ τῆς ὕψεως τῆς θείας μεγαλειότητός σου» (*Ante cospectum divinae majestatis tuae*) καὶ χαρακτηριζομένη ὡς μία τῶν παλαιωτέρων ἐξομολογήσεων τοῦ ἱερέως.

4) Ἄλλη τις εὐχή, ἧς προτάσσεται ἡ τυπικὴ διάταξις: «Αὕτη ἡ εὐχὴ ψάλλεται ἐν πάσῃ λειτουργίᾳ». Ἐχει δὲ ἐν μεταφράσει οὕτως: «Ἀναληφθῆτω ἡ εὐχὴ ἡμῶν μέχρι τοῦ θρόνου τῆς Μεγαλοπρεπειᾶς σου, Κύριε, καὶ μὴ ἐπιστρεφάτω πρὸς ἡμᾶς κενὴ ἡ αἴτησις ἡμῶν».

Ἡ προπαρασκευὴ τῶν τιμῶν δώρων, προδήλως ἐκ Γαλλικανικῆς ἐπιδράσεως, ἐγίνετο πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ λειτουργοῦ εἰς τὸ ἱερὸν βῆμα. Εἰς τὸ ποτήριον ἐρρίπτετο πρῶτον τὸ ὕδωρ εἰς τρεῖς ρίψεις ἀπαγγελλομένης τῆς φράσεως μετὰ τριῶν διακοπῶν «Δέομαι σοῦ Πάτερ — ἰκετεύω σε Υἱὲ — ἐκλιπαρῶ σε Πνεῦμα ἅγιον»· εἶτα δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ οἶνος μετὰ

1. H. Leclercq ἐνθ' ἄν. στήλ. 691. καὶ L. Gougaud ἐνθ' ἄν. στήλ. 3005.

τῆς φράσεως: Συγχωρήσαι ὁ Δοτῆρ — χαρίζοιτο ὁ Υἱὸς — ἐλεῆσαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα»².

β) Ἀπὸ τῆς Ἐναρξέως μέχρι τοῦ ἀποστολικοῦ ἀναγνώσματος.

Κατὰ τὸν Dix³ ἡ Ἐναρξις κατὰ τὸ Missale τοῦ Stowe εἶχεν ὡς ἐξῆς:

1) Collectio ἐκ τοῦ Γρηγοριανοῦ εὐχολογίου, ψαλλομένη καὶ ἔχουσα ἐν μεταφράσει οὕτως: «Ὁ Θεός, ὅστις τῷ ἠύλογημένῳ ἀποστόλῳ σου Πέτρῳ ἐμπιστευθεὶς τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν παρέσχες εἰς αὐτὸν τὸ ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα τοῦ λύειν καὶ δεσμεῖν ψυχάς, φιλανθρώπως δέχθητι τὰς δεήσεις μας καὶ διὰ τῆς πρεσβείας του δεόμεθά σου, Κύριε, βοήθησον ἡμῖν, ὅπως λυθῶμεν τοῦ δεσμοῦ τῶν ἁμαρτιῶν μας, διὰ κ.τ.λ.».

2) Εἶπετο τὸ Δόξα ἐν ὑψίστοις (Gloria in excelsis).

3) Ὁ Dix διατείνεται, ὅτι ἐπηκολούθει ἀσπασμὸς καὶ νέα collectio. Τόσον ὅμως ὁ Gougaud, ὅσον καὶ ὁ Leclercq παραλείπουν τὸν ἀσπασμὸν καὶ σημειοῦσι πλειονὰς τῆς μιᾶς εὐχάς. Οὕτω ὑπὸ τοῦ Moelcaich τοποθετεῖται πρώτη Collectio, ὡς τοῦ πάπα Γελασίου, ἡ καὶ εἰς τὸ ρωμαϊκὸν missale σήμερον ἀπαγγελλομένη κατὰ τὴν πέμπτην Κυριακὴν μετὰ τὴν Πεντηκοστὴν καὶ ἀρχομένη διὰ τῆς φράσεως «Deus qui diligentibus». Ἐπιγράφεται δὲ ταύτης ἡ τυπικὴ διάταξις «Haec oratio pro vice «Deus qui culpa» in cotidianis diebus...». Ἐλέγετο δηλαδὴ ἡ εὐχὴ αὕτη ἐναλλάξ μετὰ τῆς ἄλλης εὐχῆς κατὰ τὰς καθημερινάς. Ἡ ἄλλη εὐχὴ, τῆς ὁποίας ἡ ἐν ἀρχῇ φράσις ἦτο «Deus qui culpa offenderis» ἔφερε ὡς ἐπιγραφὴν τὴν τυπικὴν διάταξιν «Εὐχαὶ καὶ δεήσεις ἐλέους τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Αὕτη ἡ εὐχὴ πρώτη τοῦ Πέτρου». Καὶ μετὰ τὴν εὐχὴν ταύτην εἶπετο νέα τυπικὴ διάταξις «Hic augmentum» ἥτις ὑπὸ τοῦ Gougaud συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὅρου εἰς ἄλλας περιπτώσεις ἐρμηνεύεται. «Ἐνταῦθα τοποθετοῦνται αἱ συμπληρωματικαὶ εὐχαί». Ἐν ἄλλαις λέξεσι δὲν ἦτο μία ἡ Collectio, ἀλλὰ πολλαί. Καθὼς δὲ ἀναφέρουσι τόσον ὁ Gougaud, ὅσον καὶ ὁ Leclercq εἰς τὴν ἐν Macon σύνοδον τοῦ 623 ἐδημιουργήθη ζήτημα ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Agrestius ἐν σχέσει πρὸς τὸ πλῆθος τῶν εὐχῶν τῆς λειτουργίας, αἰτίνες ὑπάρχον κατὰ τὸν κανόνα τοῦ ἁγίου Κολομπανοῦ, τὸν ὁποῖον κανόνα ὁ ρηθεὶς μοναχὸς κατεπόλεμε. Ἴσως λοιπὸν καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Moelcaich, ὑπὸ τῆς χειρὸς τοῦ ὁποίου ἐγράφησαν τόσον ἡ πρώτη εὐχὴ (Deus qui diligentibus), ὅσον καὶ αἱ παραθεῖσαι ἀνωτέρω τυπικαὶ διατάξεις, νὰ ἐκράτει ἀκόμη ἡ συνήθεια, ὅπως προτάσσωνται τοῦ ἀποστολικοῦ ἀναγνώσματος πλειονὰς τῆς μιᾶς εὐχαί.

2. L. Gougaud ἐνθ' ἀν. στήλ. 3007.

3. Ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 468.

γ) Τὰ ἀναγνώσματα μέχρι τοῦ Προλόγου:

1) Μετὰ τὸ ἀποστολικὸν ἀνάγνωσμα ἐπακολουθοῦσι δύο εὐχαί, ἡ παλαιότερα ἀρχίζουσα διὰ τῆς φράσεως «Παντοδύναμε αἰώνιε Θεέ» κατὰ σημείωσιν παρέμβλητον οὐχὶ ὑπὸ τοῦ Moelcaich, ἀλλ' ὑπ' ἄλλου τινός, ἔδει νὰ ἀναγινώσκηται μετὰ τὴν ὑπὸ τούτου παρεμβληθεῖσαν, ἧς ἡ ἀρχὴ 'Ο Θεὸς ὅς εἰς τὸ βασιλεύειν ἡμᾶς (Deus qui nos regendo).

2) Μετὰ τὰς δύο ταύτας εὐχὰς ἐπηκολούθει *graduale*. Στίχοι τινὲς τοῦ 104 ψαλμοῦ («'Εξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ καὶ ἐπικαλεῖσθε τὸ ὄνομα αὐτοῦ...») παρατιθέμενοι κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο ὑπὸ τοῦ Missale τοῦ Stowe ἴσως ἐκπροσωποῦσι τὸ *Graduale*. Συνοδεύονται οὗτοι ὑπὸ βραχείας τινός δεήσεως: «Εὐπρόσδεκτα εἶψάν σοι, Κύριε, τὰ δῶρα, δι' ὧν ἐπιτελοῦνται τὰ μυστήρια τῆς ἐλευθερίας καὶ ζωῆς ἡμῶν», εἰς ταύτην δὲ ἐπισυνάπτεται τὸ ἀλληλούια μετὰ τινος στίχου ἐκ τοῦ 117 ψαλμοῦ («'Εξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, ὅτι ἀγαθός, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ...»).

3) Καὶ νέα εὐχὴ ἐπηκολούθει, ἥτις ἤρχιζε διὰ τῆς φράσεως *Sacrificiis praesentibus* καὶ ἡ ὁποία ἤδη ὑπάρχει εἰς τὸ ρωμαϊκὸν Missale ἀναγινωσκομένη τὴν τετάρτην Κυριακὴν τῆς πρὸ τῶν Χριστουγέννων περιόδου ὡς εὐχὴ *super oblata* ἢ *Secreta*. Ἐν ἄλλαις λέξεσι παρεισάγονται ἐνταῦθα στοιχεῖα *Offertorium* ἢ *Προσκομιδῆς*, ἐν ἀταξίᾳ τινὶ καὶ κατὰ τρόπον μὴ ἀπαντῶντα εἰς οὐδένα ἄλλον τύπον.

4) Πράγματι μετὰ τὴν εὐχὴν ταύτην ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Deprecatio sancti Martini pro populo incipit. Amen, Deo gratias* παρεισάγεται λιτανευτικὴ τις δέησις γραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Moelcaich καὶ τῆς ὁποίας τὸ κείμενον εὐρίσκει τις ἐν τοῖς πρόσθεν, εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Lietzmann ἀνασύνθεσιν τῆς Γαλλικανικῆς λειτουργίας μετὰ τὴν Ὅμιλίαν παρατιθέμενον, εἰς ἣν ἀκριβῶς θέσιν εὑρηται καὶ ἡ πρὸς αὐτὴν ἀντίστοιχος ἐκτενὴς τῆς Βυζαντινῆς λειτουργίας. Οὐ μόνον δὲ κατὰ τὸν Duchesne⁴, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν Gougaud⁵ εἰς τὴν Ἀνατολὴν δεόν νὰ ἀναζητηθῇ ἡ ἀρχὴ τῶν τοιοῦτου εἶδους δεήσεων, ἀρκεῖ δὲ νὰ συγκρίνη τις τὴν λιτανείαν ταύτην πρὸς τὰς τῆς Ἀνατολῆς διὰ νὰ πεισθῇ, ὅτι εἶναι ἀπολύτως τοῦ αὐτοῦ τύπου καὶ ἀποτελεῖ μετάφρασιν ἑλληνικοῦ κειμένου. Τῇ λιτανείᾳ ταύτῃ ἐπηκολούθουν δύο ἕτεραι εὐχαί, ἡ πρώτη ἀρχίζουσα διὰ τῆς φράσεως *Sacrificium tibi domine celebrandum* περιεχομένη ἔν τε τῷ Λεονιανῷ καὶ τῷ Γελασιανῷ εὐχολογίῳ καὶ ἕτερα γραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Moelcaich καὶ ἀρχίζουσα διὰ τῆς φράσεως *Ante oculos tuos*. Καὶ μετ' αὐτὰς αἶρει ὁ λειτουργὸς ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τῆς ἀγίας τραπέζης ποτηρίου τὸ ἐν κάλυμμα αὐτοῦ, τοῦ δευτέρου καλύμματος τούτου αἰρομένου μετὰ τὸ εὐαγγελικὸν ἀνάγνωσμα καὶ τὴν ἀπαγγελίαν τοῦ συμβόλου, ὁπότε συντελεῖται πλήρως

4. Μν. ἔργ. σελ. 191.

5. Ἐνθ' ἄνωτ. στήλ. 3008.

φαίνονται ύπονοῦσαι, ὅτι καὶ ἐν τῇ Κελτικῇ λειτουργίᾳ οἱ Πρόλογοι ἐνηλλάσσοντο, ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ Missale τοῦ Stowe εἰς τὰς περιλαμβανομένας ἐν αὐτῷ λειτουργίας παρέχει καὶ τέσσαρας ἄλλους Προλόγους. Ἡ δὲ λειτουργία pro mortuis pluribus δανείζεται τὸν Πρόλογον αὐτῆς ἐκ τινος παρομοίας λειτουργίας τοῦ Τολέδου, παρατιθεμένης ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου αὐτοῦ Ἑλιπάνδου. Κατὰ τὸν Leclercq¹² τὸ κείμενον τοῦ Προλόγου τῆς λειτουργίας τοῦ Missale τοῦ Stowe εἶναι συντεθειμένον διὰ διπλοῦ τινος δανείου ἥτοι ἐνθεν μὲν ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ τρισαγίου, ἐνθεν δὲ ἐξ ὁμολογίας τῆς Τριάδος. Οὕτω ἀναγινώσκομεν ἐν αὐτῷ: «Πάτερ παντοδύναμε... ὃς μετὰ τοῦ μονογενοῦς σου καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἶ Θεὸς εἰς καὶ ἀθάνατος, Θεὸς ἀφθαρτος καὶ ἀθάνατος, Θεὸς ἀόρατος καὶ πιστός... Σὲ πιστεύομεν, Σὲ εὐλογοῦμεν, Σὲ λατρεύομεν καὶ αἰνοῦμεν τὸ Ὄνομά Σου εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, δι' οὗ ἡ σωτηρία τοῦ κόσμου, δι' οὗ ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, δι' οὗ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν, δι' οὗ τὴν μεγαλωσύνην σου ὑμνοῦσιν οἱ ἄγγελοι». Ἐπακολουθεῖ ὁ Ἐπινίκιος μετὰ παραφράσεως ἐχούσης κατὰ τὸν Leclercq ὡς ἐξῆς: «Εὐλογημένος ὁ ἐλθὼν ἐκ τῶν οὐρανῶν, ἵνα ἀναστραφῇ ἐν τῇ γῆ· ἄνθρωπος ἐγένετο, ἵνα τὰς παραβάσεις τῆς σαρκὸς ἐξαφανίσῃ, θυσία ἐγένετο, ἵνα διὰ τοῦ πάθους αὐτοῦ δώσῃ ζωὴν αἰώνιον τοῖς πιστεύουσι διὰ τοῦ Κυρίου». Ἡ παράφρασις αὕτη ἀποτελεῖ πιθανῶς τὴν εὐχὴν Post sanctus, περὶ ἧς ὁμιλοῦσιν οἱ Gougaud¹³ καὶ Leclercq¹⁴ ὡς ἀπαντωμένης μόνον εἰς τὴν συνήθη λειτουργίαν τοῦ Stowe καὶ ἐν τῇ missa apostolorum τοῦ αὐτοῦ Missale, καθὼς καὶ εἰς τὰς λειτουργίας τῶν χειρογράφων Reichenau-Carlsruhe καὶ τῆς Plaisance, εἰς τὰς ὁποίας καὶ ἐπακολουθεῖ ἀμέσως ἡ ἀφήγησις τῆς συστάσεως τοῦ μυστηρίου, εἰσαγομένη διὰ τοῦ qui pridie.

2) Κανόν. Τὸ Missale τοῦ Stowe περιέχει καὶ τεμάχιόν τι φέρον ἐπι κεφαλίδᾳ Canon dominicus papae Gilasi. Περιλαμβάνει δὲ ὀλόκληρον σχεδὸν τὸν ρωμαϊκὸν κανόνα ἥτοι τὰ τμήματα αὐτοῦ Te igitur, Memento etiam Domine, Communicantes, Hanc igitur, Quam oblationem, Qui pridie, Unde et memores. Ἀρχικῶς τὸ Memento etiam Domine, ἥτοι τὸ μνημόσυνον τῶν ζώντων, δὲν εἶχε γραφῇ ὑπὸ τῆς πρώτης χειρὸς, προσετέθη ὁμοίως εἶτα ὑπὸ τοῦ Μοκλοαίῃ. Εἰς τὸ τμήμα πάλιν Hanc igitur oblationem παρεισάγεται δέησις καὶ περὶ τοῦ οἰκοδομήσαντος τὸν ναὸν τοῦτον, ἵνα ὁ Κύριος (καὶ αὐτὸν καὶ πάντα τὸν λαὸν ἐξαρκάσῃ ἀπὸ τῆς τῶν εἰδώλων λατρείας καὶ ἐπιστρέψῃ αὐτοὺς πρὸς σὲ τὸν ἀληθῆ Θεόν, τὸν παντοδύναμον Πατέρα). Τοῦτο ἐμφαίνει ἐποχὴν, καθ' ἣν ἡ εἰδωλολατρεία δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐκριζωθῆ ἀπὸ τῆς Ἰρλανδίας. Εἰς τὸ τέλος τῆς ἀφήγησεως καὶ τῶν λόγων

12. Ἐνθ' ἀνωτ. στήλ. 693.

13. Ἐνθ' ἀνωτ. στήλ. 3010.

14. Ἐνθ' ἀνωτ. στήλ. 693.

τῆς συστάσεως ἐπάγεται προστεθὲν ὑπὸ τοῦ Moelcaich ἢ φράσις «τὸν ἐμὸν θάνατον καταγγέλλετε, τὴν ἐμὴν ἀνάστασιν ὁμολογεῖτε, εἰς τὴν ἐμὴν ἐπάνοδον ἐλπίζετε, ἕως ἂν ἔλθω πρὸς ὑμᾶς ἐκ τῶν οὐρανῶν». Αὕτη εὑρίσκεται καὶ εἰς τὰς λειτουργίας τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν, τοῦ Ἰακώβου, τοῦ Μ. Βασιλείου, καθὼς καὶ εἰς τὰς Κοπτικὰς τοῦ Κυρίλλου καὶ Μ. Βασιλείου, ὅπως καὶ εἰς τὰς Ἰσπανογαλλικανικὰς περίπου ἢ αὐτῇ.

Αἱ πρὸς ἐξήγησιν τῆς λειτουργίας συνταχθεῖσαι Ἱρλανδικαὶ πραγματεῖαι διέσωσαν κατὰ τὸν Gougaud¹⁵ ἐνδιαφερούσας τινὰς λεπτομερείας ἐν σχέσει πρὸς τὸ τμήμα τοῦτο τῆς ἀφηγήσεως καὶ τῶν λόγων τῆς συστάσεως τοῦ μυστηρίου. Ὅταν δηλαδὴ ὁ λειτουργὸς ἀπαγγέλλῃ ἐμμελῶς τὸ «ἔλαβεν ὁ Ἰησοῦς τὸν ἄρτον» κλίνεται τρις εἰς σχῆμα συντριβῆς, ὁ δὲ λαὸς γονυπετεῖ, ὅταν ὁ λειτουργὸς προσφέρῃ τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον. Ἀπόλυτος σιγῇ ἐπικρατεῖ καὶ δὲν ἐπιτρέπεται οὐδ' ὁ ἐλάχιστος θόρυβος κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην. Διὸ καὶ καλεῖται εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ κανόνος, ἐν τῷ ὁποίῳ ἢ ἀφήγησις, *periculosa oratio*. Τὸ ἐξομολογητᾶριον δὲ τοῦ Cummanian ἐπιβάλλει ἐπιτίμιον πενήκοντα κτυπημάτων ἢ κατ' ἄλλην γραφὴν τριῶν ἡμερῶν διπλῆν νηστείαν¹⁶ εἰς τὸν λειτουργόν, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην θὰ ὑπέπιπτεν εἰς σφάλμα τι ἐν τῷ ἀπαγγέλλειν τοὺς λόγους τῆς συστάσεως. Μετὰ τὸ ἐν τέλει τοῦ κανόνος *Per quem haec omnia* προσέθεσε ὁ Moelcaich εἰς τὴν Ἱρλανδικὴν γλῶσσαν: Ἐνταῦθα αἱ προσφοραὶ ὑψοῦνται ὑπεράνω τοῦ ποτηρίου καὶ τὸ ἥμισυ τοῦ ἄρτου βυθίζεται ἐν τῷ ποτηρίῳ. Ἐχομεν δηλαδὴ καὶ ἐν τῇ Κελτικῇ λειτουργίᾳ τὴν *intinctio panis*, τὴν ἐμφαβὴν τοῦ ἄρτου εἰς τὸ αἶμα κατὰ τὴν ἐν τῇ συριακῇ λειτουργίᾳ πρᾶξιν.

ε) Ἡ κλάσις, ἡ Κυριακὴ προσευχὴ καὶ ἡ εὐλογία

1) Ἡ Κλάσις. Λαμβάνει χώραν αὕτη πρὸ τῆς ἀπαγγελίας τῆς Κυριακῆς προσευχῆς, ὡς καὶ ἐν τῷ Γαλλικανικῷ τύπῳ. Ἐψάλλετο δὲ κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς ἀντίφωνον τὸ ὑπὸ τοῦ Lietzmann ἐν τῇ ἀνασυνθέσει τῆς Γαλλικανικῆς λειτουργίας παρατεθὲν. Ἐπέγνωσαν τὸν Κύριον ἀλληλούϊα, ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου ἀλληλούϊα... Καὶ ἄλλος τις ἐκ τῶν παρισταμένων ἱερέων ἐλάμβανε μέρος μετὰ τοῦ λειτουργοῦ εἰς τὴν κλάσιν τοῦ καθηγιασμένου ἄρτου. Ἐὰν ὁμως ὁ λειτουργὸς ἦτο ἐπίσκοπος, μόνος οὗτος συνετέλει αὐτήν. Τὸ ἐν τῷ *missale* τοῦ Stowe συμπλήρωμα, ἐνθα ἐξηγεῖται ἡ λειτουργία, παρέχει ὁδηγίαν περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τεμαχίων, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ ἐκλάτο ὁ ἄρτος, καὶ ὅστις ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς ἑορτῆς τῆς ἡμέρας. Οὕτω κατὰ τὰς συνήθεις λειτουργίας ὁ ἀριθμὸς ἀνήρχετο εἰς πέντε· κατὰ τὰς ἑορτὰς τῶν ἀγίων εἰς ἑπτὰ μέχρις ἑνδεκα, κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ τὰς μικροτέρας δεσποτικὰς ἑορτὰς εἰς ἑννέα

15. Ἐνθ' ἄνωτ. στήλ. 3011.

16. Jungmann μν. ἐργ. III σελ. 122 ὑποσ. 16.

μέχρι δέκα τρία, κατά τὰ Χριστούγεννα δὲ καὶ τὸ Πάσχα καὶ τὴν Πεντηκοστὴν εἰς ἑξήκοντα καὶ πέντε¹⁷. Ἡ τοποθέτησις δὲ τῶν τεμαχίων τούτων ἐπὶ τοῦ δισκαρίου χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Jungmann ὡς ὀλιγον τι περίπλοκος.

2) Μετὰ τὸ πέρας τῆς κλάσεως καὶ τοῦ ἀντιφώνου εἰς τὸ Missale Stowe ἀναγράφεται ὁμολογία πίστεως εἰς τὸ μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας ἔχουσα ὡς ἔπεται: «Πιστεύομεν, Κύριε, πιστεύομεν ἐν τῇ κλάσει ταύτῃ τοῦ σώματος καὶ ἐν τῇ ἐκχύσει τοῦ αἵματος ἀπελυτρώθημεν καὶ διὰ τῆς λήψεως τοῦ μυστηρίου τούτου καθωπλισμένοι πεποιθᾶμεν, ὅτι ἐὰν τοῦτο ἐν ἐλπίδι ἐν τῷ μεταξὺ κρατῶμεν, εἰς τοὺς οὐρανοὺς θὰ ἀπολαύσωμεν τοὺς ἀληθεῖς καρπούς, διὰ τοῦ Κυρίου.

3) Ἐπηκολούθει Κυριακῇ προσευχῇ εἰσαγομένη διὰ τοῦ ἐπομένου Προλόγου: θεῖα διδασκαλίᾳ δεδιδασγμένοι καὶ θεῖα συστάσει διατετυπωμένοι ἀκούσωμεν νὰ λέγῃ. Εἶπετο τὸ Libera nos καὶ μετ' αὐτὸ ἡ εὐλογία. Ἡ εἰρήνη καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ κοινωνία πάντων τῶν ἁγίων εἶη πάντοτε μεθ' ὑμῶν. Ἐπίκλησις. Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου. Τῇ εὐλογίᾳ ἐπηκολούθει ὁ ἀσπασμός, ὡς ἐν τῇ ρωμαϊκῇ λειτουργίᾳ, ἀφοῦ προηγουμένως ὁ ἱερεὺς κρατῶν τὰ ἅγια, κατὰ τὸ χειρόγραφον τοῦ ἁγίου Gall 1394 ἐσημείου σταυρὸν ἐπὶ τοῦ ποτηρίου καὶ οὕτως ἔδιδε πρὸς τὸν λαὸν τὴν εἰρήνην. Ἡ εὐχὴ ἡ ἐπακολουθοῦσα συμφωνεῖ πρὸς τὸν παραδεδομένον τύπον τῆς Μοζαραβικῆς λειτουργίας. Πολλὰ ἀντίφωνα ἐπηκολούθουν, τὸ δὲ ἀντιφωνάριον τοῦ Bangor περιέχει τὴν ἐπομένην εὐχὴν ad pacem celebrandam. «Ἡ εἰρήνη σου, Κύριε, βασιλεῦ οὐράνιε, παραμένει πάντοτε ἐν τοῖς σπλάγχθοις ἡμῶν, ἵνα μὴ πτοοῦμεθα ἀπὸ φόβου νυκτερινοῦ». Ὁ Gougaud σημειοῖ, ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ φιλήματος τῆς εἰρήνης πρέπει νὰ ᾔτο γενικὴ εἰς τὰς Κελτικὰς λειτουργίας.

ς) Ἐνωσις, κοινωνία, Post communio, ἀπόλυσις

1. Οἱ κατὰ τὴν ἔνωσιν ἀπαγγελλόμενοι λόγοι ὑπὸ τοῦ λειτουργοῦ ἦσαν κατὰ τὸ Missale Stowe: Ἡ ἔνωσις τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶη ἡμῖν σωτηρία εἰς ζωὴν αἰώνιον. Ἐπίκλησις. Ἡ φράσις αὕτη δὲν περιέχεται εἰς τὸ χειρόγραφον τοῦ ἁγίου Gall 1394, ἀλλ' ἀντ' αὐτῆς ἀναγράφεται ἡ διάταξις: «Καὶ ρίπτει ὁ ἱερεὺς τὰ ἅγια εἰς τὸ ποτήριον καὶ δίδει αὐτῷ ὁ λαὸς εἰρήνην καὶ κοινωνοῦσι καὶ κατὰ τὴν κοινωνίαν ψάλλεται... Εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν κ.τ.λ.».

2. Κατὰ χειρόγραφα τοῦ Stowe, ἁγίου Gall, Deer, Dimma, Bangor σειρά ἀντιφώνων, συνοδευομένων μετὰ τοῦ ἀλληλουῖα, μαρτυρεῖται προωρισμένων νὰ ψάλλωνται εἴτε καθ' ὃν χρόνον κοινωνεῖ ὁ ἱερεὺς, εἴτε κατὰ τὴν

17. Jungmann ἐνθ' ἀνωτ. III σελ. 228 ὑποσ. 55. Ὁ Gougaud ἀντὶ τοῦ 65 γράφει 66.

διάρκειαν τῆς κοινωνίας τῶν πιστῶν. Μεταξὺ τῆς commixtio καὶ τῶν ἀντιφῶνων τούτων τὸ Missale τοῦ Stowe παρεισάγει τὸ Agnus Dei οὕτως: "Ἴδε ὁ ἄμνος τοῦ Θεοῦ. "Ἴδε ὁ αἴρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου: Τοῦτο εἰς οὐδὲν ἕτερον κελτικὸν λειτουργικὸν βιβλίον ἀπαντᾷ. Κατὰ τὸν Leclercq¹⁸ τὰ ἀντίφωνα ταῦτα ἀπετέλουν στίχοι ὡς Ἴσσμα κἀίνον ψάλατε. Πάντες οἱ ἄγιοι ἔλθετε. "Ἄρτον οὐράνιον ἔδωκεν αὐτοῖς. Ὁ 33 ψαλμός. Μὴ κωλύετε τὰ παιδιά ἐλθεῖν πρὸς με. "Ἐλθετε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου. "Ἄγιοι ἔλθετε, σῶμα Χριστοῦ μεταλάβετε. Τὸ ἀντιφώνηριον τοῦ Bangor περιέχει καὶ ἕμνον εἰς τριμέτρους ἰαμβικούς, τοῦ ὁποίου παραθέτομεν δίστιχά τινα εἰς τὸ πρωτότυπον:

Dator salutis Christus Filius Dei
mundum salvavit per crucem et sanguinem
Pro universis immolatus Dominus
ipse sacerdos existit et hostia
Accedant omnes pura mente creduli
sumant aeternam salutis custodiam
Alfa et Omega ipse Christus Dominus
venit, venturus judicare homines¹⁹.

3. Τὸ Stowe καὶ τὸ χειρόγραφον τοῦ ἁγίου Gall 1394 περιέχουσιν ἑκάτερον δύο εὐχάς, αἵτινες κατ' οὐσίαν εἶναι αἱ αὐταί. Ἡ πρώτη ἐκ τούτων εὑρηται καὶ ἐν τοῖς εὐχολογίοις Γελασιανῶ καὶ Γρηγοριανῶ, ἡ δὲ δευτέρα ἐν τῷ Λεονιανῶ. Ἡ ἐν τῷ Missale τοῦ Stowe ἀπόλυσις εἶναι λίαν ἀπλή: Missa acta est. In pace ἦτοι ἡ λειτουργία ἐτελέσθη. Ἐν εἰρήνῃ (πορευθῶμεν).

ζ) Συμπέρασμα

Ἀξιολογώταται καὶ πάσης προσοχῆς ἄξιοι εἶναι αἱ παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας ὡς συμπέρασμα αὐτοῦ ποιεῖται ὁ Gougaud²⁰. Ἐχουσι δὲ αὐταί ὡς ἑξῆς:

Μέγας ἀριθμὸς τῶν τελετῶν τῆς λειτουργίας τῶν Κελτικῶν ἐκκλησιῶν εἶναι συγγενῆς πρὸς τὰς Γαλλικανικὰς συνηθείας. Θὰ ἠδύνατό τις νὰ καταρτίσῃ τὸν κάτωθι κατάλογον τῆς κατηγορίας ταύτης τῶν τελετῶν:

1. Προπαρασκευὴ τῶν τιμίων δώρων πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ λειτουργοῦ.
2. Λιτανεία τῆς Ἐνάρξεως με μόνην τὴν διαφοράν, ὅτι ἐν τῷ Missale τοῦ Stowe τοποθετεῖται αὕτη μεταξὺ τῆς ἐπιστολῆς καὶ τοῦ εὐαγγελίου.

18. Ἐνθ' ἄνωτ. στήλ. 696.

19. Παρὰ Duchesne μν. ἔργ. σελ. 216, ἐνθα παρατίθεται ὁλόκληρος.

20. Ἐνθ' ἄνωτ. στήλ. 3013.

3. Ὑμνος τοῦ *alloir* μετὰ τὸ εὐαγγέλιον πιθανῶς προελεύσεως Γαλλικανικῆς.

4. Ἀνάγνωσις τῶν Διπτύχων κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ποτηρίου.

5. Εὐχὴ μετὰ τὸν Ἐπινίκιον.

6. Παράλειψις τοῦ ρωμαϊκοῦ κανόνος εἰς τινὰς λειτουργίας.

7. *Post pridie*, (δηλαδή τὸ Ὅσακις ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνητε τὸ ἐμὸν πάθος καταγγέλλετε...).

8. Κλάσις πρὸ τῆς Κυριακῆς προσευχῆς.

9. Ἀντίφωνον τοῦ *Confractorium* κατὰ τὴν κλάσιν ψαλλόμενον.

10. Ἀντίφωνον τῆς κοινωνίας (κοινωνικόν).

Ἀντιθέτως τὸ *Gloria in excelsis*, ὁ Κανὼν, ἐκτὸς ἀξιοσημειώτων τινῶν παρεμβολῶν, τὸ *Agnus Dei* καὶ μέγας ἀριθμὸς εὐχῶν τοῦ *missale* τοῦ *Stowe* εἶναι στοιχεῖα Ρωμαϊκά.

Ὁ *Moelcaich* παρεσῆγαγεν εἰς τὸ *Missale* τοῦτο πολλὰ στοιχεῖα Γαλλικανικά, ὅπως καὶ Ρωμαϊκά, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ δύναται τις νὰ χαρακτηρίσῃ αὐτὸν ὡς ἀποκλειστικῶς Γαλλικανίζοντα ἢ Ρωμαϊζοντα.

Τῶν ρωμαϊκῶν καὶ γαλλικανικῶν τούτων στοιχείων τιθεμένων κατὰ μέρος ἀπομένει εἰς τὸ *Missale* τοῦ *Stowe* ἡ τελετὴ τῆς ἐμβάψεως (*intinctio*), ἣτις προδήλως εἶναι ἀνατολικῆς προελεύσεως, καθὼς καὶ τὰ Δίπτυχα, τῶν ὁποίων ὅμοιος τύπος δὲν ἀπαντᾷ ἀλλαχοῦ ἐν τῇ Δύσει.

Κατὰ δὲ τὸν *F. Gabrol*²¹ «ἐκτὸς εὐχῶν τινῶν καὶ τελετῶν προσιδιαζουσῶν εἰς τοὺς Κέλτας δὲν ἀνευρίσκονται ἐν τῇ Κελτικῇ λειτουργίᾳ χαρακτηριστικὰ πράγματι πρωτότυπα. Ὅ,τι διακρίνει αὐτὴν εἶναι τὸ μεῖγμα τῶν ρωμαϊκῶν καὶ γαλλικανικῶν στοιχείων εἰς ἴσην δόσιν περίπου μετὰ τινῶν χαρακτηριστικῶν δεδανεισμένων ἐκ τῆς Μοζαραβικῆς, Ἀμβροσιανῆς καὶ Γαλλικανικῆς λειτουργίας. Εἶναι μικτὴ τις λειτουργία».

21. Ἐν *Diction. de Theol. catholique* τόμ. X στήλ. 1386.

ΕΝΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΙΔΙΑΖΟΝΤΩΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΚΕΛΤΙΚΟΝ ΤΥΠΟΝ

1. Ὡς πρὸς τὰς τελετὰς τῶν μυστηρίων.

1) Μόνη τάξις περὶ τοῦ βαπτίσματος ὑπάρχει εἰς τὸ Missale τοῦ Stowe

Πρὸ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος τὸ εἰς τοὺς ἐνήλικας παρεχόμενον βάπτισμα ἐπηκολούθει εἰς ὁμολογίαν πίστεως, ἣν ἐποιεῖτο ὁ ὑποψήφιος, ἐπιφυλασσομένης τῆς κατηχητικῆς διδασκαλίας αὐτοῦ εἰς τὸν μετὰ τὸ βάπτισμα χρόνον. Ἡ τάξις τοῦ Stowe περιέχει ἐλευθέραν τὴν προτίμησιν μεταξὺ τῆς καταδύσεως ἢ τοῦ ραντισμοῦ, ἐν περιπτώσει δὲ καταδύσεως αὕτη ἐγίνετο τρίς. Ἐξ ὧν δὲ συμπεραίνομεν ἐξ ἀφηγήσεώς τινος παλαιᾶς καὶ αὐθεντικῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν τελετὴν τοῦ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πατρικίου παρασχεθέντος βαπτίσματος εἰς τὰς δύο θυγατέρας τοῦ βασιλέως Loigarius Ἐθναν καὶ Φεντέλμην¹ προεκαλεῖτο ὁ ὑποψήφιος νὰ εἴπῃ, ἐὰν πιστεῦῃ. Αἱ ὡς ἄνω δύο πριγκήπισσαι ἀπήντησαν εἰς τὸν ἅγιον Πατρίκιον· «Πῶς δυνάμεθα νὰ πιστεύωμεν εἰς τὸν οὐράνιον βασιλέα; Δίδαξον ἡμᾶς ἐπιμελέστατα, ἵνα ἴδωμεν αὐτὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· δεῖξον ἡμῖν· ὅπως θὰ μᾶς εἴπῃς, θὰ πράξωμεν». Καὶ ὁ Πατρίκιος ἠρώτησεν: «Ἐὰν πιστεῦητε, ὅτι διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀποβάλλετε τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς τὸ ἁμάρτημα; Ἀπεκρίθησαν αὗται: Πιστεύομεν. Ἐὰν πιστεῦητε, ὅτι χωρεῖ μετάνοια μετὰ τὸ ἁμάρτημα; Πιστεύομεν. Ἐὰν πιστεῦητε εἰς ζωὴν μετὰ θάνατον; Ἐὰν πιστεῦητε εἰς ἀνάστασιν κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς κρίσεως; Πιστεύομεν. Ἐὰν πιστεῦητε εἰς τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας; Πιστεύομεν.» Καὶ ἐβαπτίσθησαν μετὰ τὴν ὁμολογίαν αὐτὴν καὶ «ἠυλόγησεν ὁ Πατρίκιος λευκὴν ἐσθῆτα εἰς τὰς κεφαλὰς αὐτῶν». Τὸ ὅτι δὲ οἱ νεοφώτιστοι περιεβάλλοντο λευκὴν ἐσθῆτα ἐπιβεβαιοῖ καὶ τὸ M. τοῦ Stowe διὰ τῆς διατάξεως: Καὶ δίδει ἐσθῆτα λευκὴν ὁ διάκονος ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν ἐν τῷ μετώπῳ (super caput ejus in frontae). Ἐνίοτε καὶ μόνος ὁ διάκονος παρεῖχε τὸ βάπτισμα. Ἡ πλύσις δὲ τῶν ποδῶν μετ' αὐτὸ τὸ λεγόμενον pedilavium μνημονεύεται καὶ ὑπὸ τῆς Διατάξεως (Ordo) τοῦ Stowe, καθὼς καὶ τριπλῆ ἐν τῷ βαπτίσματι χρίσις.

Κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα εἶχε κρατήσῃ συνήθεια νὰ βαπτίζηται οἶκοι τὸ ἀρτιγέννητον βρέφος ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἢ ἄλλου τινὸς ἄνευ παρεμβάσεως ἱερέως, βυθιζόμενον τρίς εἰς τὸ ὕδωρ ἢ ὑπὸ πλουσίων γονέων τρίς εἰς τὸ γάλα. Ἡ σύνοδος τῆς Κασχέλ (1172) κατέκρινε τὰς καταχρήσεις ταύτας.

Εἰς κείμενόν τι δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Stokes γίνεται λόγος καὶ περὶ βα-

1. Παρὰ Gougaud ἐνθ' ἄνωτ. στήλ. 3019.

πίσματος in utero ἦτοι τοῦ ἐν τῇ μήτρᾳ τῆς μητρὸς καὶ μήπω γεννηθέντος βρέφους. Κατ' αὐτὸ ἔδιδον εἰς τὸ ἀγνώστου φύλου ἔμβρυον δύο ὀνόματα, ἄρρεν καὶ θῆλυ καὶ παρείχον εἰς τὴν μητέρα πρὸς πόσιν τὸ ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος φρονοῦντες, ὅτι διὰ τῆς πόσεως ταύτης τὸ ὕδωρ κυκλοφοροῦν ἐν τῷ ὀργανισμῷ τῆς μητρὸς θὰ ἔφθανε καὶ μέχρι τοῦ ἐμβρύου, ἵνα βαπτίσῃ αὐτό.

Τῷ βαπτίσματι ἐπηκολούθει καὶ τὸ χρίσμα.

2) Ἡ εὐχαριστία παρείχεται ὑπ' ἀμφότερα τὰ εἶδη, ὡς ὑποδηλοῦται ἐκ τοῦ ὅρου τοῦ σημαίνοντος τὴν θείαν κοινωνίαν «*accedere ad calicem*» Προσέρχεσθαι εἰς τὸ ποτήριον. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ἁγίου Πατρικίου πᾶς πιστὸς ὑπεχρεοῦτο νὰ κοινωνῇ κατὰ τὸ Πάσχα. Διὰ τοὺς ἀσθενεῖς ἐφυλάττετο καθηγιασμένος ἄρτος. Οἱ ἱερεῖς δὲ καὶ οἱ μοναχοὶ ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν κατὰ τὰς περιουσίας των ἅγιον ἄρτον, ἐγκεκλεισμένον εἰς τὸ λεγόμενον *chrismale* ἢ εἰς μικρὸν τι σακκίδιον, κρεμάμενον ἐπὶ τοῦ τραχήλου των καὶ ὑπὸ τὰ ἐνδύματά των.

3) Τὸ μυστήριον τῆς μετανοίας ἦτο ἐν εὐρείᾳ χρήσει οὐ μόνον μεταξὺ τῶν μοναχῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν κοσμικῶν συνιστάμενον εἰς ἐξομολόγησιν, συντριβὴν καὶ ἐπιτίμια.

4) Χειροτονία ἐπισκόπου ὑπὸ ἐνὸς μόνου ἐπισκόπου ἐσημειοῦτο συχνάκις ἐν Ἰρλανδίᾳ. ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Lanfranc († 1089) καὶ ὁ Ἄνσελμος († 1109) παρεπονήθησαν εἰς τοὺς βασιλεῖς αὐτῆς ἐπὶ τούτω. Προῆλθεν ἄραγε ἡ συνήθεια αὕτη ἐκ τοῦ ὅτι εἰς τὰς ἀρχὰς ὁ ἅγιος Πατρικίος ἐνήργησε τοῦτο, ὡς διετείνοντο οἱ ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῇ; Πράγματι δὲ ὁ Πατρικίος ὑπῆρξεν ὁ μόνος ἐπίσκοπος ἐν Ἰρλανδίᾳ καὶ ἐχειροτόνησεν αὐτὸς μόνος τὸν ἱερέα Fiacc εἰς ἐπίσκοπον, οἱ πάπαι δὲ Γρηγόριος ὁ μέγας καὶ Βονιφάτιος εἶχον ἐπιτρέψει εἰς τοὺς ἱεραποστόλους νὰ ἐνεργῶσι μόνου *exigente opportunitate*. Κατὰ τὸν ἔβδομον ὅμως αἰῶνα ἐν Ἀγγλίᾳ ἐθεώρουν ὡς ὑπόπτους τὰς τοιαύτας χειροτονίας τῶν Σκώτων καὶ τῶν Βρετῶνων.

5) Ἐγκαίνια μόνον οἱ ἐπίσκοποι ἐτέλουν. Περιελάμβανε δὲ ἡ τάξις τῶν Ἐγκαϊνίων τὴν καθιέρωσιν τοῦ δαπέδου, τὴν καθιέρωσιν τῆς ἁγίας τραπέζης καὶ τῶν σκευῶν, τὴν τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ ναοῦ, τὸν ραντισμὸν τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τὸν ραντισμὸν τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἡ ἁγία τράπεζα καθιεροῦτο διὰ τῆς χαράξεως τῇ βοήθειᾳ μαχαιριδίου τεσσάρων σταυρῶν, ἀνά ἓνα εἰς ἐκάστην τῶν τεσσάρων γωνιῶν ταύτης, καὶ τριῶν εἰσέτι ἦτοι ἐνὸς εἰς τὸ μέσον τῆς Τραπεζῆς καὶ ἐκατέρωθεν εἰς ἴσην ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ κεντρικοῦ σταυροῦ τῶν ἑτέρων δύο.

2. Ὡς πρὸς τὰς καθημερινὰς ἀκολουθίας.

1) Κατὰ τὸν Gougaud² δὲν ἀπαντᾶται εἰς πάσας τὰς Ἰρλανδικὰς πηγὰς συμφωνία περὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν κανονικῶν ὥρῶν τῆς καθημερινῆς ἀκολουθίας.

2. Ἐνθ' ἀνωτ. στήλ. 3014.

Ὁ ἅγιος Columba γράφεται πού, ὅτι εἶχεν ὀρίσει ταύτας εἰς δέκα. "Ἄλλο δέ τι χειρόγραφον ὀρίζει ταύτας εἰς ἑπτὰ κατὰ τὸ Ἐπτάκις τῆς ἡμέρας ἤνεσά σε. Καὶ εἰς ἕτερόν τι ἀποσιωπᾶται ἢ πρώτη ὥρα. Ὁ δὲ κανὼν τοῦ Ailbe d' Emly μνημονεύει μόνον τοῦ Μεσονυκτικοῦ, τοῦ ὄρθρου, τῆς τρίτης ὥρας καὶ τῆς ἐνάτης. Καὶ ὁ κανὼν τῶν ἀκολουθιῶν, ὁ ἀποδιδόμενος εἰς τὸν ἅγιον Columba ποιεῖται λόγον περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς νυκτός, τοῦ μεσονυκτικοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου. Τὸ Ἀπόδειπνον δὲν μνημονεύεται οὔτε εἰς τοὺς μοναχικοὺς κανόνας, οὔτε εἰς τὸ ἀντιφωνάριον τοῦ Bangor.

2) Ἀπεδίδοτο δὲ καὶ μυστικὴ σημασία εἰς ἐκάστην ὥραν. Ἡ τρίτη ὥρα ὑπενεθύμιζε τὴν παραπομπὴν τοῦ Κυρίου ὑπὸ τοῦ Πιλάτου καὶ τὴν κάθοδον τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους· ἢ ἕκτη τὴν παράβασιν τοῦ Ἀδάμ καὶ τὴν προσήλωσιν τοῦ Κυρίου ἐπὶ τοῦ σταυροῦ· ἢ ἐνάτη τὴν ἐκπνοὴν τοῦ Κυρίου ἐπὶ τοῦ σταυροῦ καὶ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ ἀγγέλου εἰς τὸν ἐν Καισαρείᾳ Κορνῆλιον· ὁ ἔσπερινός τὴν ὥραν τῆς προσφορᾶς τῆς θυσίας ἐν τῷ παλαιῷ νόμῳ (Ἐξοδ. κθ' 39)· τὸ μεσονυκτικὸν τὴν δημιουργίαν τῶν στοιχείων καὶ ὁ ὄρθρος τὴν ἄρνησιν τοῦ Πέτρου, τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ καὶ τὰς κακοποιήσεις τὰς ἐπαχθείσας εἰς τὸν Κύριον ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ ἀρχιερέως. Ἀξιοσημείωτον, ὅτι ἡ κάθοδος τοῦ ἀγίου Πνεύματος, ἡ σταύρωσις τοῦ Κυρίου καὶ ὁ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ θάνατος αὐτοῦ σχετίζονται καὶ πρὸς τὰς τρίτην, ἕκτην καὶ ἐνάτην ὥρας τοῦ Βυζαντινοῦ τύπου.

3) Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον δὲ τῶν ἀκολουθιῶν τούτων λαμβάνει τις ἰδέαν τινὰ ἔχων ὑπ' ὄψιν, ὅτι οἱ Κέλται μοναχοὶ ἦσαν μεγάλοι ἀναγνώσται τοῦ ψαλτηρίου εἴτε κατ' ἰδίαν εἴτε ἐν ταῖς ἀκολουθίαις. Ὁ ἅγιος Columba εἶχεν ὀρίσει νὰ ἀναγινώσκηται τὸ ψαλτήριον ὀλόκληρον εἰς δύο ἀκολουθίας, κατὰ δὲ τὴν διάταξιν (Ordo) τοῦ Kil-Ros καὶ τοὺς κανονισμοὺς τοῦ Maellruain, τοῦ ἀγίου Comgall καὶ τοῦ ἀγίου Ailbe d' Emly αἱ τρεῖς πεντηκοντάδες τῶν ψαλμῶν ἔδει νὰ ἀναγινώσκωνται καθ' ἐκάστην. Οἱ Ψάλμοι δὲ ὑπὸ τῶν μοναχῶν τοῦ ἀγίου Columba ἐψάλλοντο εἴτε ἐν συνεχείᾳ εἴτε ἀντιφωνικῶς καὶ καθ' ὑπακοήν, παρεμβαλλομένης ἐπωδοῦ τινος εἰς τοὺς στίχους. Ἐξ ἑτέρου ἕμως κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ἐπισκόπου Gillebert (1106-1145) καὶ τοῦ ἀγίου Μαλαχίου αἱ καθημεριναὶ ἀκολουθίαι εἶχον πολὺ παραμεληθῆ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ἰρλανδίας καὶ οἱ δύο οὗτοι ἐπίσκοποι κατέβαλον μεγάλας προσπάθειας, οὐχὶ ἀνεπιτυχῶς, εἰς τὸ νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ ἐν αὐταῖς πιστῶς τὸ τυπικὸν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ρώμης. Πράγματι δὲ ὁ κατὰ τοὺς Ἰρλανδοὺς ἅγιος Βερνάρδος διακηρύττει, ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του εἶχεν ἐπιτευχθῆ νὰ τελῶνται αἱ κανονικαὶ ὥραι καὶ νὰ διεξάγηται ἡ ψαλμωδία «juxta morem universae terrae».

4) Ὡς πρὸς τὸ λειτουργικὸν ἔτος θὰ ἡδύνατο νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἐν τῇ Ἰρλανδίᾳ ἐτηροῦντο αἱ ἑορταὶ τῶν Χριστουγέννων, τῆς Περιτομῆς, τῶν Ἐπιφανείων, τοῦ Πάσχα, τῆς Κυριακῆς in albis (τοῦ Θωμᾶ), τῆς Ἀναλήψεως

καὶ τῆς Πεντηκοστῆς, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ τῶν Ἐπιφανείων, τοῦ Πάσχα καὶ τῆς Πεντηκοστῆς μνημονεύονται ἐν τῷ ἀποδιδομένῳ εἰς τὸν ἅγιον Πατρικίον 19 κανόνι ὡς βαπτισματικαὶ ἑορταί. Τοιαῦται δὲ εἶναι καὶ ἐν τῷ Βυζαντινῷ τύπῳ, ἐξ οὗ ψάλλεται κατὰ τὰς ἐν αὐταῖς λειτουργίας τὸ Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε. Ἦτο καὶ ἐν Ἰρλανδίᾳ ἐν ἰσχύϊ ἡ τελετὴ τοῦ νέου φωτός, ὅπερ ἠνάπτετο διὰ σπιθῆρος ἐκ τῆς μετ' ἀλλήλων συγκρούσεως δύο πυρολίθων. Ὡς πρὸς τὸ Πάσχα, καθ' ὃ ἔδει νὰ κοινωνῶσι πάντες οἱ πιστοί, διότι «qui non communicat fidelis non est», αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἰρλανδίας περιῆλθον εἰς ἔριδα πρὸς τὴν Ρωμαϊκὴν ἐκκλησίαν ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τῆς ἡμερομηνίας αὐτοῦ. Αὐταὶ ἐπέμειναν νὰ ἀκολουθῶσι τὸ παλαιὸν πασχάλιον, τὸ βασιζόμενον ἐπὶ τοῦ κύκλου τῶν 84 ἐτῶν καὶ καθορίζον τὴν ἡμερομηνίαν τοῦ Πάσχα μεταξὺ τῆς 25 Μαρτίου καὶ 21 Ἀπριλίου, ἐνῶ ἡ Ρώμη ἀπὸ τοῦ ἔτους 525 ἠκολούθει τὸν κύκλον τῶν 19 ἐτῶν τοῦ Διονυσίου τοῦ μικροῦ. Ἡ νότιος Ἰρλανδία ἀπεδέχθη τελικῶς τὸ ρωμαϊκὸν πασχάλιον περὶ τὸ 634, ἡ Βόρειος περὶ τὸ 697 καὶ ἡ χώρα τοῦ Ιονα περὶ τὸ 716.

Ἡ Τεσσαρακοστὴ περιελάμβανε τεσσαράκοντα ἡμέρας, οἱ δὲ ἀσκηταὶ ἐνήστευον καθ' ὅλον τὸ ἔτος ἐξαιρέσει τῆς Κυριακῆς καὶ τῶν ἑορτῶν, καθὼς καὶ τινες ἐξ αὐτῶν κατέλυον τὴν νηστείαν κατὰ τὸ μεταξὺ τοῦ Πάσχα καὶ τῆς Πεντηκοστῆς διάστημα. Καὶ ἡ νηστεία τῆς Τετάρτης καὶ τῆς Παρασκευῆς φαίνεται, ὅτι ἐτηρεῖτο καὶ ἐν Ἰρλανδίᾳ.

5) Ὡς πρὸς τὰς μνήμας τῶν ἁγίων θὰ προσεθέτομεν, ὅτι ἐκτὸς πολλῶν τῶν καὶ ἐν τῇ καθ' ἅπασαν ἐκκλησίαν ἑορτῶν οἱ Ἰρλανδοὶ ἐώρταζον καὶ τὰς μνήμας τῶν ἐθνικῶν τῶν ἁγίων ἡτοὶ τοῦ Πατρικίου, τοῦ Columba, τοῦ Brigide, τῆς ἁγίας Γερτρούδης. Ὡσαύτως εἶναι πιθανόν, ὅτι οἱ ἅγιοι ὁμολογηταὶ Ἰλάριος, Ἰερώνυμος, Αὐγουστίνος, Γερμανὸς τῆς Auxerre, Μαρτίνος, Γρηγόριος ὁ μέγας ἦσαν λίαν δημοφιλεῖς παρὰ τοῖς Ἰρλανδοῖς. Ὑπῆρχεν ἀκόμη καὶ ἑορτὴ κοινὴ πάντων τῶν μαρτύρων, ὅπως καὶ ἡ 29 Αὐγούστου ἦτο ἀφιερωμένη εἰς τὴν μνήμην τῆς ἀποτομῆς τῆς τιμίας κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου, ἡ δὲ ἑορτὴ τῶν κορυφαίων ἀποστόλων διεξήγετο μετ' ἐξαιρετικῆς λαμπρότητος.

Τοσαῦτα καὶ περὶ τοῦ Κελτικοῦ λειτουργικοῦ τύπου.